

Pregledni članak
339.727.72(497.11);
338.1(497.11)

Dr Boban Dašić*

STRANE DIREKTNE INVESTICIJE KAO POKAZATELJ REGIONALNIH NERAVNOMERNOSTI U SRBIJI I MOGUĆNOSTI NJIHOVE EFIKASNE ALOKACIJE

Rezime: *Poznato je da naša zemlja ne poseduje dovoljno sopstvenih sredstava za finansiranje privrednog rasta i razvoja i smanjenje regionalnih neravnomernosti, pa je zbog navedenog primorana da koristi inostrana sredstva, koja preuzimaju funkciju glavnog pokretača i ključnog razvojnog faktora, ne samo pojedinih nacionalnih ekonomija, već i celokupne svetske privrede. Svetska finansijska kriza je uticala, između ostalog i na pad priliva stranih direktnih investicija i na povećanje regionalnih razlika, kako na globalnom tako i na nižem regionalnom nivou. Za sve zemlje u tranziciji, među kojima je i Srbija, pored problema kako da u što većoj meri privuku što veći obim stranih investicija, postavlja se i pitanje (problem) njihove efikasne alokacije, kako unutar, tako i između pojedinih regiona. Povećanim prilivom stranih direktnih investicija i njihovom efikasnom alokacijom po regionima, Srbija bi poboljšala svoju konkurentsku poziciju i time smanjila regionalne disparitete, koji su po svim pokazateljima među najvećim u Evropi. Osnovni cilj ovog rada je da razmotri geografski raspored stranih direktnih investicija po regionima u Srbiji, ukaže na potrebu angažovanja svih subjektivnih snaga zemlje na stvaranju povoljnog investicionog ambijenta i da predloži određene aktivnosti i mere kako bi se strane investicije privukle u što većoj meri i ravnomerno rasporedile.*

Ključne reči: *Strane direktne investicije, finansiranje privrednog rasta i razvoja, regionalne neravnomernosti, nacionalna ekonomija, svetska finansijska kriza, zemlje u tranziciji, investicioni ambijent.*

FOREIGN DIRECT INVESTMENT AS INDICATOR REGIONAL IMBALANCES IN SERBIA AND POSSIBILITIES OF THEIR EFFECTIVE ALLOCATION

Summary: It has been known that our country does not possess sufficient resources to finance economic growth and development and reduce regional disparities, and the aforementioned forced it to use foreign funds, which take over

* Visoka ekonomska škola strukovnih studija Peć u Leposaviću

the function of the main drivers and key development factors, not only in individual national economies, but also the entire world economy. The global financial crisis has affected, among other things, the decline in foreign direct investment as well as the increase of regional differences, both at global and lower regional levels. For all countries in transition, including Serbia, in addition to the problem of how to attract a larger volume of foreign investment, there is the question (problem) their efficient allocation, both within and between regions. By increasing inflows of foreign direct investments and their efficient allocation by region, Serbia may improve its competitive position and thus reduce regional disparities, which are by all indicators, among the highest in Europe. The main objective of this study is to investigate the geographical distribution of FDI by region in Serbia, emphasize the need for engagement of all the subjective forces of the country in order to create a favorable investment environment and to propose specific actions and measures to attract foreign investment as much as possible, which are then supposed to be evenly distributed.

Key words: *Foreign direct investment, financing of economic growth and development, regional disparities, national economy, the global financial crisis, countries in transition, the investment climate.*

FOREIGN DIRECT INVESTMENT AS INDICATOR REGIONAL IMBALANCES IN SERBIA AND POSSIBILITIES OF THEIR EFFECTIVE ALLOCATION

Summary: Beyond, it is known that our country does not possess sufficient own resources to finance economic growth and development and reduce regional disparities, and the aforementioned forced to use foreign funds, which take over the function of the main drivers and key development factors, not only of individual national economies, but also the entire world economy. The global financial crisis has affected, among other things, the decline in foreign direct investment and to increase regional differences, both at global and regional levels lower. For all countries in transition, including Serbia, in addition to the problem of how to as much as possible to attract the larger volume of foreign investment, there is the question (problem) their efficient allocation, both within and between regions. Increased inflows of foreign direct investments and their efficient allocation by region, Serbia to improve its competitive position and thus reduce regional disparities, which are by all indicators, among the highest in Europe. The main objective of this study is to investigate the geographical distribution of FDI by region in Serbia, emphasize the need for engagement of all the subjective forces of the country to create a favorable investment environment and to propose specific actions and measures to attract foreign investment as much as possible and evenly distributed.

Key words: *Foreign direct investment, financing of economic growth and development, regional disparities, national economy, the global financial crisis, countries in transition, the investment climate.*

JEL Classification: F21

Uvod

Doprinos stranih direktnih investicija (SDI) ekonomskom razvoju zemlje, a samim tim i smanjenju regionalnih neravnomy, pre svega se ogleda kroz dodatne resurse koje sa sobom nose, a to su: transfer kapitala, tehnologije, menadzrska i organizaciona znanja i veštine, pristup izvoznim trzistima, povecanje efikasnosti domaće privrede snizavanjem troškova proizvodnje (direktno) i podsticanjem konkurencije na domaćem tržištu (indirektno), korišćenje ekonomije obima i dr. „Njihov značaj se ne ogleda samo u prilivu neophodnih sredstava za investicije, već pre svega u otvaranju procesa partnerskih odnosa sa kompanijama iz najrazvijenijih zemalja koje predstavljaju nosioce razvoja u svojoj delatnosti.“ (Savić, 2002, s. 203) One podižu nivo izvoza i domaće privredne aktivnosti na nivo iznad onog koji bi postojao da ove investicije nisu preduzete. Država može poboljšati platni bilans i povećati svoje budžetske prihode. Efekti SDI na zaposlenost mogu biti različiti u zavisnosti od roka posmatranja. Može se desiti da SDI u kratkom roku utiču na smanjenje zaposlenosti (propadanje domaćih i drugih stranih firmi koje ne mogu da izdrže konkurentsku utakmicu i sl.), ali je jasno da se kod zemalja u tranziciji SDI ne mogu kriviti za ovakve negativne pojave. U srednjem i dugom roku SDI podstiču zaposlenost, povećanje plata zaposlenih i ukupno ekonomsko napredovanje celokupne privrede određene zemlje, a samim tim i njenih delova, čime direktno utiču na smanjenje regionalnih razlika i siromaštva. Važno je napomenuti da tvrdnja da će SDI automatski dovesti do velikog rasta proizvodnje i zaposlenosti, i do smanjenja regionalnih razlika, često mogu da navedu na pogrešne zaključke, pošto ono što je bitnije nije nivo SDI, već vrsta SDI. Samo greenfield investicije dovode do otvaranja novih radnih mesta na kratak, srednji i dugi rok, dok druge vrste SDI (M&A, privatizacija) podstičući zaposlenost. Na ovaj način, tokom vremena, SDI doprinose porastu ukupne međunarodne konkurentnosti zemlje domaćina.

Zbog napred navedenih koristi koje SDI sa sobom donose, sve zemlje, a u okviru njih i pojedini regioni, nastoje da na svoju teritoriju privuku što više kapitala u obliku SDI. To nije nimalo lak zadatak, posebno u sadašnje vreme kada su skoro sve zemlje liberalizovale svoje nacionalne politike.

Tokovi i raspored SDI na globalnom nivou

SDI datiraju od davnina. Kao posledica procesa globalizacije i internacionalizacije svetske privrede SDI, zajedno sa međunarodnom trgovinom robom i uslugama, promovišu privredni rast, povećavaju zaposlenost i podižu životni standard širom sveta. Izuzetnu ekspanziju doživljavaju krejem dvadesetog i početkom dvadesetprvog veka i sa ukupnim prilivom SDI u svetu u iznosu od 2.099 milijardi USD 2007. godini ostvaren je najveći priliv SDI u istoriji čovečanstva. U 2008. godini dolazi do smanjenja globalnih SDI aktivnosti (1.770 milijardi USD) da bi u 2009. godini globalni priliv SDI iznosio 1.114 milijardi USD, što je pad za skoro 50% u odnosu na 2007. godinu. (UNCTAD 2010, s. 167-171)

Ako posmatramo 2009. godinu (tabela 1) može se zapaziti da je od ukupnog priliva SDI (1.114 milijardi USD) u razvijene zemlje otišlo 50,7% (565 milijardi USD), u zemlje u razvoju 42,9% (478 milijardi USD) dok je u zemlje u tranziciji otišlo tek nešto više od 6% (69 milijardi USD). Najveći deo, tj. glavnina SDI je otišla u razvijene zemlje (zemlje EU, Japan i SAD) a najmanji udeo na zemlje u tranziciji (zemlje CIS-a – bivšeg SSSR-a i 6 zemalja Jugoistočne Evrope-Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija, Crna Gora i BJR Makedonija). Na osnovu napred navedenog zaključujemo da razvijene zemlje najviše investiraju međusobno, što je s jedne strane i logično budući da najveći broj transnacionalnih kompanija (TNK) upravo potiče iz ovih zemalja.

Tabela 1: Tokovi SDI, po regionima i zemljama (u milijardama USD i %)

Region/ekonomija	Priliv SDI			%		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Svet	2.099	1.770	1.114	100	100	100
Razvijene zemlje	1.444	1.018	565	68,7	57,5	50,7
Zemlje u razvoju	564	630	478	26,8	35,5	42,9
Tranzicione zemlje	90	122	69	4,5	7	6,4

Projekcija tabele izvršena na osnovu: UNCTAD: World Investment Report 2010, New York and Geneva, 2010., Annex table 1, str. 167-171

Postoji velika zabrinutost kod svih zemalja zbog opadanja globalnih tokova SDI a što je pre svega posledica svetske ekonomske krize. Posebno je velika zabrinutost zemalja u tranziciji, s obzirom da su iste ili iscrpele ili privede kraju proces privatizacije državnih i društvenih preduzeća i da ne poseduju sopstveni pokretački kapital za izlazak iz začaranog kruga siromaštva. Da bi se

globalni tokovi SDI oporavili potrebno je da TNK revidiraju svoje međunarodne investicione planove za period od 2010. godine pa na dalje, što bi zauzvrat trebalo da dovede do rasta tokova SDI. To potvrđuje i:

- Projekcija globalnih tokova SDI za 2009-2011. godinu koja je izvršena na osnovu UNCTAD-ove globalne ankete o investicionim mogućnostima (nivo SDI u 2010. godini će biti 20-30% niži od nivoa iz 2008. godine i iznosiće od 1.100-1.400 milijardi USD, a tek će u 2011. godini dostići nivo iz 2008. godine, 1.500-1800 milijardi USD). (UNCTAD 2009, s. 37)

- kao i istraživanje A.T. Kearney-a – „New Concerns in an Uncertain World - The 2007 A. T. Kearney Foreign Direct Investment Confidence Index“ koje je potvrdilo namere investitora da nastave sa investiranjem, posebno u tranzicione ekonomije. (2008, s. 29-37)

Problemi u vezi regionalnih neranomernosti SDI tokova u Srbiji

Privreda Srbije se krajem XX. veka nalazila u veoma teškom stanju koje je u velikoj meri bilo posledica ekonomskih sankcija, međuetničkih sukoba i ratova, izolovanosti sa izričitom zabranom investiranja i sl. Odnos prema Srbiji se promenio nakon 2000. godine kada počinje i osetniji priliv SDI. Najveći neto priliv SDI je ostvaren 2006. godine (4.264 miliona USD), nakon čega dolazi do postepenog smanjenja istih. Srbija je u 2009. godini ostvarila ukupan priliv SDI u iznosu od 1.920 miliona USD što je manje od 3% od ukupnog priliva SDI koje su ostvarile zemlje u tranziciji. To nije dovoljno, ali je relativno zadovoljavajuće u uslovima krize. Priliv SDI u prvih 11 meseci 2010. godine je znatno manji u odnosu na isti period prošle godine i iznosi 762 miliona evra. (11)

Što se tiče geografske strukture SDI u Srbiji, tj. učešća najvažnijih investitora prema zemlji iz koje dolaze, najveći strani investitori potiču iz zemalja EU koje su u našem bliskom okruženju. Najveća zemlja investitor u Srbiji sa učešćem od preko 21% u ukupnom stoku ulaznih SDI u periodu 2000-2008. godina je Austrija, dok za njom slede Grčka (13,6%), Norveška (12,6%), Nemačka (11,9%) i Holandija (8,6%). (13) Stanje po zemljama investitorima u 2009. i 2010. godini se nije drastičnije promenilo, osim što je Rusija u 2009. godini zemlja koja je najviše investirala u Srbiji (kupovina 51% akcija NIS-a).

Srbiju, pored oscilacije u obimu SDI, karakteriše i oscilacija u granskoj (sektorskoj) strukturi. Učešće primarnog sektora u ukupno ostvarenim SDI u Srbiji u 2009. godini (misli se na ukupna ulaganja nerezidenata u Srbiji koja su veća od ukupnog neto priliva ostvarenih SDI¹) iznosi 1,2%, učešće sekundarnog sektora je

¹ Neto vrednost priliva SDI se dobija kada se bruto vrednost priliva SDI (ukupna ulaganja nerezidenata u Srbiji): uveća za ukupan priliv od povlačenja ulaganja rezidenata u

51,7%, dok je učešće tercijarnog sektora 47,1%. (12) Odnos procentualnog učešća primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora u ukupnim SDI u 2008. godini je bio 2,8% : 17,3% : 79,9%. (14) Iz navedenog se vidi da su SDI uglavnom dolazile u sektor tzv. nerazmenjivih dobara (bankarstvo, osiguranje, telekomunikacije, energetika, nekretnine, trgovina na malo), dok je učešće SDI u sektoru razmenjivih dobara (industrija i rudarstvo) na nezadovoljavajućem nivou, pa bi ovo trebalo da bude ozbiljno upozorenje kreatorima ekonomske politike prilikom analize rezultata SDI u prethodnom periodu. Ovo iz razloga jer je privredni rast održiviji u privredama sa snažnim sektorima razmenjivih dobara, pa veću pažnju treba posvetiti privlačenju SDI u ove sektore.

Srbija ima problem vezan i za ravnomernu alokaciju SDI na svojoj teritoriji. SDI (između ostalih) se mogu koristiti i kao pokazatelj regionalnih neravnomernosti ukazujući na nejednak regionalni razvoj. Mada niko u Srbiji ne vodi statistiku investicija po opštinama i gradovima, sasvim je izvesno da su najrazvijeniji gradovi i opštine iz njihovog okruženja najčešća destinacija investitora. Neravnomeran raspored SDI na svim nivoima ima za posledicu nejednak razvoj koji se ogleda u tome da su pojedini regioni koji su primili više SDI ujedno i razvijeniji, dok regioni koji su primili vrlo malo ili uopšte nisu imali SDI aktivnosti su ostali nerazvijeniji, što je imalo za posledicu i produbljivanje razvojnog jaza među navedenim regionima. Posmatrajući razmeštaj SDI tokova u Srbiji zapaža se njihova izuzetna neravnomernost. SDI u Srbiji karakteriše mala disperzija na regionalnom nivou. I u Srbiji, kao i u drugim zemljama, postoje razvijenija i naprednija područja (Grad Beograd i područje AP Vojvodine) koja privlače mnogo više stranih investicija, i siromašnija i nerazvijena područja (celokupno područje R. Srbije južno od Beograda) kod kojih je stranih ulaganja bilo vrlo malo ili ih uopšte nije ni bilo, što dovodi do još manjeg interesovanja stranih investitora za ulaganje u ovim regionima i opštinama (gde ne postoje pozitivna ili nikakva iskustva stranih ulagača koja bi služila kao primer). Ekonomsko grupisanje SDI u pojedinim regionima i opštinama ostavlja u zaleđe sva ostala područja. Takvi regioni i opštine sa većim vrednostima privučenih SDI imaju i veće razvojne performanse.

Dakle, Grad Beograd se javlja kao lider, kako po obimu tako i po vrednosti privučenih SDI. U istome se nalazi najveći broj preduzeća koja su privatizovana stranim kapitalom, kao i najveći broj ostvarenih grinfild izvozno orjentisanih investicija. Na teritoriji AP Vojvodine izdvajaju se Južno-bački i Sremski okrug sa Novim Sadom, Indijom i opštinama Šimanovci i Pećinci, kao opštinama koje su privukle najviše SDI. Od ostalih područja južno od Beograda izdvajaju se

inostranstvu, uveća za odliv po osnovu privlačenja investicija nerezidenata u Srbiji i uveća za ulaganje domaćih preduzeća u inostranstvu. U ovu vrednost uključeni su kako robni tako i novčani tokovi.

Kragujevac i Lapovo, a u poslednje vreme i Niš, kao opštine koje su privukle najveći obim SDI. Za privredu Srbije je veoma važna investicija italijanskog Fijata u kragujevačku Zastavu, koja će biti zamajac razvoja srpske privrede. To bi bio uslov za prosperitet u svim ostalim oblastima, a ujedno i snažan signal za nove strane investitore.

Sve napred navedeno nas upućuje na zaključak, a to potvrđuju i ekonomski analitičari u svojim studijama, da su najveći relativni tranzicioni dobitnici bile opštine sa snažnim prilivom SDI.

Razlozi neravnomernog rasporeda SDI po regionima

Regioni u Srbiji, kao i u svetu, razlikuju se po broju stanovnika, GDP/per capita, stopi privrednog rasta. Regioni koji poseduju veće vrednosti datih pokazatelja imaju i veće uspehe u prilivu SDI. Jedan od najvažnijih faktora koji utiče na poželjnost lociranja postrojenja na određenom mestu je tržišni potencijal sa svojom veličinom i kupovnom moći. Veličina tržišta je veoma bitna za donošenje odluke o lokaciji jer ona prvenstveno utiče na veću tražnju za svim proizvedenim dobrima. Veličina tržišta garantuje u najvećem broju slučajeva i postojanje većeg broja firmi. Što je veća koncentracija firmi u određenom regionu to je za stranog investitora lakše da pronade dobavljače (ukoliko ne uvozi repromaterijal), manji su transportni troškovi a samim tim je i manja cena finalnog proizvoda.

Geografski položaj regiona ima važnu ulogu pri donošenju odluke o lokaciji SDI. To je potvrdilo i istraživanje sprovedeno u Poljskoj od strane A. Lorentowicz, koja je utvrdila da geografski položaj regiona u Poljskoj ima važnu ulogu pri izboru lokacije SDI. (2006) Po njoj centralni položaj u regionu je pogodan za horizontalne SDI, dok bi područja u blizini nacionalnih granica zbog blizine izvoznih tržišta EU bila pogodnija za vertikalne SDI. Ona napominje da zapadna strana poljske granice zbog toga i ima jači uticaj na privlačenje vertikalnih SDI od istočne.

Međutim ona napominje da su evropske integracije učinile da istočni poljski regioni imaju perspektivu da privuku izvozno orjentisane SDI, jer oni sada za EU predstavljaju „kapiju ka istoku“ za strane firme. Evropske integracije su učinile da zemlje nove članice EU (zemlje u tranziciji) privlače sve veći broj SDI, posebno u proizvodnom sektoru. Ova analiza može biti veoma korisna za kreatore naše ekonomske politike jer daje vredne informacije donosiocima odluka za projektovanje efikasne politike za privlačenje SDI u nerazvijenim i zaostalim regionima koji se graniče sa EU (što je bio slučaj sa Poljskom dok nije ušla u EU).

R. Alegria u svom istraživanju navodi da u EU važi obrazac centar-periferija kada se uzme u obzir lokacija SDI. (2006) Najrazvijeniji gradovi (aglomeracijski centri) i regioni u zemljama domaćinima privlače više SDI od

ostalnih regiona. Centri regiona unutar svake zemlje privlače više SDI. Aglomeracijski efekti unutar zemlje domaćina favorizuju tzv. centre regiona u odnosu na periferiju. Kao primer svoje tvrdnje autor daje primere Madrida i Katalonije u Španiji, Lisabona u Portugaliji, Lombardije u Italiji, Pariz u Francuskoj i dr. Ovo potvrđuje i najnovije istraživanje CH. M. Rogersona, koje je izvršeno u Južnoj Africi, gde se Johannesburg pokazao kao željeni izbor za poslovanje, kako u Južnoj Africi tako i u širem regionu. Sve ovo je zbog nekoliko aglomeracijskih faktora koji se odnose na poziciju grada, kao ekonomskog centra, finansijskog centra i glavno tržište Južne Afrike. (2009, s. 415-435)

E. Viladecans-Marshal u studiji koja se tiče faktora koji utiču na donošenje odluke stranih investitora o izboru lokacije u Španiji, takođe smatra da su aglomeracijski faktori (urbanizacija ekonomije – u vezi sa stanovništvom, zaposlenošću i raznolikošću proizvodnih struktura, i lokalizacija ekonomije – u vezi sa specijalizacijom gradova u jednom određenom sektoru) najdominantniji faktori od kojih zavisi napred navedena odluka. Regioni koji poseduju veće vrednosti aglomeracije će i privući veći obim SDI. (2004, s. 565-582)

Studija koju su 2000. godine sproveli P. Guimaraes, O. Figueiredo, D. Woodward istražuje determinante koje utiču na izbor lokacije SDI u urbanim sredinama Portugalije. (2000, s. 115-135) Oni smatraju da će veći troškovi rada privući strane investitore umesto da ih obeshrabre, jer po njima veće plate znače izdvajanja za veštiju i kvalifikovaniju radnu snagu. Što se tiče troškova zemljišta, ukoliko se radi o velikim gradovima i gusto naseljenim prostorima, verovatnoća izbora lokacije opada sa povećanjem udaljenosti, što nam govori da strani investitori pokazuju jaku urbanu koncentraciju.

Za razliku od njih istraživanje koje su 2007. godine u Rumuniji sproveli CH. Hilber i J. Voicu nas dovode do saznanja da nema dokaza da postoji bilo kakav uticaj razlika u zaradama na SDI lokacijske odluke. Po njima izbor odluka obično uključuje (ali nisu ograničeni na) efekte aglomeracije, cene ulaza (zemlje, rada, kapitala), zahteve tržišta, kao i dostupnost infrastrukture. (2007)

S. Barios, H. Gorg i E. Strobl su na slučaju Irske, gde su koristili podatke o svim TNK u Irskoj u periodu od 1972-1998. godine, utvrdili da na izbor lokacije SDI utiče blizina druge firme iz iste industrije i urbana raznovrsnost drugih proizvodnih aktivnosti. Nepovoljna infrastruktura, kao i udaljenost glavnih luka i areodroma utiče negativno na ocenu o izboru lokacije. (2003)

M. Crozet, T. Mayer, J. L. Mucchielli u svom istraživanju o izboru lokacije SDI u Francuskoj (period od 1985-1995. godine) obuhvataju i investicione podsticaje za investiranje u određenim regionima koje određuju vlade tih zemalja. (2004, s. 27-57) Oni su dokazali da investicioni podsticaji u najnerazvijenijim i zaostalim regionima, kao i razne donacije vezane za regionalnu politiku EU imaju zanemarljivo pozitivan efekat. Najveći doprinos ovog članka je da je dokazao tzv. grupisanje firmi iz jedne zemlje, tj. da TNK idu u ona područja i zemlje gde već

postoje firme iz te zemlje a koja poseduju pozitivna iskustva u istima. Lokacijski izbor SDI je u pozitivnoj korelaciji sa domaćom tražnjom, dok udaljenost matične zemlje ima negativan uticaj na atraktivnost određenog regiona za strane investitore.

Napred navedenu konstataciju potvrđuje i istraživanje koje je sproveo V. Procher. Fizička blizina Francuske i veća tržišna tražnja povećavaju verovatnoću određene strane lokacije da bude izabrana kao investiciona destinacija francuskih firmi, dok veće rastojanje između stranih lokacija i sedišta, kao i veći troškovi radne snage odvrćaju francuske investitore. (2009)

C. Coughlin i E. Segev u svojoj studiji koja se odnosi na pojedine regione u SAD-u smatraju da veći jedinični troškovi rada i veći porezi negativno utiču na izbor lokacije SDI, dok povoljna infrastruktura, veće tržište, kvalitetna radna snaga, sile aglomeracije, urbanizacija ekonomije, pozitivno utiču na odluke stranih investitora o izboru lokacije. (2000, s. 323-353)

Porezi i poreska politika imaju veoma važnu ulogu u kretanju tokova SDI. Prema studiji EU „Taxation Papers: Corporate income tax and economic distortions”, porezi predstavljaju jedan od tri najglavnija faktora koji određuju teritorijalnu disperziju SDI. [2009] Pitanjem poreza i njegovim uticajem na odluke stranih investitora pri izboru lokacije bavio se veliki broj istraživača u skoro svim zemljama sveta. Interesantno je istraživanje J. J. Monseny i A. S. Olle koje su sprovedi u Španiji, tj. u oblasti Barselone. Oni su istraživali kako razlike u veličini lokalnih poreza utiču na lokacijske odluke SDI. Utvrdili su da postoji visok stepen osetljivosti SDI pri izboru lokacije na povećanje poreskih stopa. (2007) I druge studije su došle do zaključka da regionalne i lokalne promene poreza igraju značajnu ulogu pri izboru lokacije SDI. Međutim, ukoliko su te razlike u iznosima poreza veoma male, onda se one ne uzimaju u obzir, posebno kada su drugi faktori za izbor lokacije povoljni.

Investicione odluke zasnivaju se i na poznavanju ljudske psihologije. Jedna studija zaključuje da određeni regioni ili najniže administrativne jedinice u posmatranoj zemlji ostvaruju veći priliv SDI, i normalno više koristi koje one sa sobom nose, pre svega zbog: razlika u sposobnosti i snalažljivosti ljudskog faktora; razlika u razvijenosti lokalne privrede; razlika u postojanju takmičarskog duha i odnosom istih prema trgovini i investicijama. (Moran, et all., 2005)

Nivo SDI u pojedinim regionima i opštinama (pored napred navedenog) zavisi u velikoj meri i od ponašanja lokalne administracije i vođenja lokalne ekonomske politike. Opštine koje obezbede povoljnije uslove poslovanja, kroz recimo bržu registraciju, niže takse i druge opštinske dažbine, bolju komunikaciju, će imati i više ostvarenih SDI. Uz zahteve za prenošenje finansija, imovine i nadležnosti s centralnog na lokalni nivo, opštine bi morale da se pozabave i same sobom, svojim kadrovima i ne zaborave sopstvenu odgovornost za lokalni razvoj. Za razliku od područja Vojvodine gde se najveći deo stvari koje su važne za investitore završava na lokalnom nivou, problem opština južno od Beograda jeste

centralizacija potrebne dokumentacije u republičkim ministarstvima. U opštinama gde se velika većina dokumenata mora završavati u republičkim ministarstvima i gde su veći troškovi poslovne regulacije, imamo i manji broj stranih investitora. To predstavlja ogroman problem i jedan je od razloga zašto imamo veoma mali broj investitora južno od Beograda. Cena, kvalitet i pružanje javnih usluga zahtevaju neprestano usavršavanje kako bi se obezbedio osnov za neprestano razvijanje partnerstva, stalno kritičko preispitivanje i postigla i sačuvala konkurentnost određenog regiona.

Glavni razlozi neravnomernog rasporeda SDI u pojediniom regionima leže u činjenici da su strani investitori najčešće zainteresovani za ove opštine, tj. regione zbog lokacije (geografskog položaja), infrastrukturnih i proizvodnih prednosti, profila radne snage, ažurnosti i posvećenosti lokalne administracije i uspešnih primera stranih ulaganja. I nerazvijeni regioni koji ne poseduju napred navedene prednosti, mogu poboljšanjem investicionih uslova, sa jedne strane, i primenom investicionih olakšica, sa druge strane uvećati svoj potencijal za korišćenje stranih investicija kao instrumenta regionalne politike. U tom smislu treba istraživati i definisati specifične podsticajne mere za regionalnu privlačnost SDI.

Mere za ravnomerniji raspored SDI

Neke od osnovnih determinanti koje utiču na donošenje odluke o lokaciji SDI kao što su geografski položaj određenih regiona, raspoloživost prirodnih resursa i veličina domaćeg tržišta, u velikoj meri su izvan direktne kontrole nacionalne i lokalnih politika. Međutim, postoji još dosta determinanti na koje se može raznim merama i aktivnostima uticati. Politika privlačenja SDI se operacionalizuje putem podsticajnog sistema koji se sastoji od regulatornog (kontrola ulaska i ponašanje stranih investitora) i promotivnog (promovišu se razne prednosti, podsticaji, olakšice i sl.) elementa. Uspešnost odabrane politike privlačenja SDI zavisi pre svega od stepena društveno-ekonomskog razvoja i sposobnosti vlade, lokalnih samouprava i domaćih organizacija da optimalno iskoriste pogodnosti koje SDI sa sobom nose.

U cilju daljeg privrednog razvoja i smanjenja regionalnih dispariteta, naša zemlja bi trebalo da primeni čitav spektar mera, koje bi dodatno stimulisale priliv SDI, kako u zemlji tako i u pojedinačnim regionima. Potrebno je da se stvore povoljniji uslovi poslovanja u zemlji, a posebno u nerazvijenim regionima, što bi imalo za posledicu ulazak SDI direktno u te regione. (Dašić, 2006, str. 82)

Povećan priliv SDI se može ostvariti izgradnjom i razvijanjem tržišnog ambijenta privređivanja koga čine pravni i institucionalni okvir koji ohrabruje i uliva sigurnost stranim investitorima, liberalizovani investicioni režim za strana ulaganja, postojanje efikasnih ekonomskih mehanizama i stabilnost makroekonomskih uslova.

Definisanjem prioritetnih grana i oblasti, tj. komparativnih prednosti naše zemlje (povoljan geografski i saobraćajni potencijal, tržišta u razvoju, razne poreske olakšice, stabilna monetarna politika, institucionalna podrška SDI, pojednostavljeni propisi o spoljnoj trgovini i stranim ulaganjima, jednostavnije procedure za osnivanje i registraciju preduzeća, jeftina radna snaga i dr.) kao i promocijom istih, uticalo bi se na popravljavanje investicione slike o Srbiji u svetu. Vizija predstavlja nezaobilazan element prilikom donošenja raznih mera i politika. Primeri uspešnih SDI upravo počivaju na viziji da SDI mogu dovesti do ekonomskog razvoja i smanjenja regionalnih dispariteta. Izrada plana na osnovu jasne vizije i ciljeva koji se žele postići, predstavljaju osnovni preduslov za izgradnju strategije i efikasno privlačenje SDI. Privlačenje i promocija investicija je vrlo složen proces koji uključuje više faza: pronalaženje stranih kompanija koje imaju interes i potencijale da otpočnu i realizuju ekonomski i socijalno koristan projekat za nacionalnu ekonomiju; ubeđivanje partnera da posete zemlju i uvere se u izvodljivost tog projekta u domaćim uslovima; pružanje pomoći stranim partnerima u toku njihovog proučavanja uslova i načina realizacije investicija, u samom donošenju odluke za takav jedan poduhvat; faza praćenja izvršenja investicionog projekta i njegovog usklađivanja kako bi dao najbolje moguće rezultate i prinose.

Strategija priliva stranog kapitala mora postati okosnica naše razvojne i ekonomske politike. Svaka strategija privlačenja SDI mora u sebi uključivati stvaranje stabilnog okruženja za razvoj preduzetništva kroz podršku i podsticanje priliva SDI. Prilikom formulisanja strategije privlačenja SDI potrebno je da se u dijalog uključe i drugi akteri kao što su: poslovna udruženja, lokalne firme, privredne komore, razne stručne konsultanske organizacije, regionalne razvojne agencije, nevladine organizacije, naučni radnici, potencijalni investitori i obični građani. Važno je da se politika SDI prilagodi uslovima na lokalnom i regionalnom nivou.

Srbiji je potrebna strategija regionalnog razvoja koja će biti oslonjena pre svega na formiranje regiona kao klastera, sa jednom ili više grana kao polova ili nosioca rasta. Koncept klastera (Concept Cluster) se mora integrisati unutar nacionalne i regionalnih strategija za privlačenje SDI. (Porter, str. 200-288)

U cilju privlačenja SDI potrebno je sprovesti i znatno agresivniju strategiju promovisanja Srbije kao atraktivne lokacije za SDI, a samim tim obezbediti više ljudskih resursa i budžetskih sredstava u tu svrhu. Cilj nove promocijne politike je izgradnja imidža lokacije, koji će predstavljati osnovu u procesu privlačenja SDI. Nova promocijna politika u čije su sprovođenje pored Vlade uključene i razne agencije na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, ekonomske diplomate i dr. se mora zasnivati na komparativnim prednostima, realnim mogućnostima i šansama, kao i specifičnim aktivnostima na nivou industrijskih klastera. Uklanjanje prepreka rastu i razvoju već postojećih i novih klastera treba da bude prioritet državne politike. SDI imaju važnu ulogu za

podsticanje rasta i razvoja klastera u Srbiji i njenim regionima. „Klaster koji raste počinje da privlači direktna strana ulaganja u obliku proizvodnih pogona ili usluga, kao i dobavljače.“ (Porter, s. 243) Dakle, teorija klastera pretpostavlja privlačenje SDI. Klasteri pružaju svakoj lokaciji najviše šansi za privlačenje SDI i podsticanje izvoza. S druge strane, strani investitori su više zainteresovani za ulaganje na lokacijama na kojima postoje razvijeni ili „klasteri u povoju“. Razmišljanje zasnovano na klasterima usmerava državnu politiku u pravcu unapređenja poslovnog ambijenta za privlačenje što većeg obima SDI.

Vlade mnogih zemalja su primorane da, kao deo svoje strategije ekonomskog razvoja, stimulišu privredne aktivnosti u regionima koji zaostaju u razvoju. Najčešće su to subvencije, javne donacije, razne poreske olakšice, u pojedinim slučajevima čak i potpuna oslobađanja od plaćanja poreza za određeni vremenski period, za investiranje u nerazvijenim regionima. Ovo je jedna od mera koju i naša država primenjuje za privlačenje investicija u najnerazvijenijim regionima. Cilj im je da pokrenu privredne aktivnosti u tim regionima a posebno da privuku SDI.

Svaka opština bi trebalo da stvori privlačnu poslovnu klimu, koja se ne bi odnosila samo na finansijske olakšice, već i na kvalitet komunikacije koju investitori ostvaruju sa lokalnim vlastima, profesionalizam, preciznost i utisak o očekivanjima u budućoj saradnji. Država i lokalne samouprave se u nedostatku finansijskih podsticaja sve više usresređuju na kvalitet usluga koje pružaju investitorima, a koje imaju mnogo veću vrednost od finansijskih povlastica koje se nude. Sertifikati za povoljne uslove za biznis dodeljuju se u okviru programa koji realizuje Nacionalna alijansa za lokalni ekonomski razvoj (NALED) u saradnji sa Ministarstvom ekonomije i regionalnog razvoja. Osnovna misija NALED-a je da stvori privredni ambijent koji će olakšati poslovanje u Srbiji, privući nove investicije i ubrzati ekonomski razvoj. Program sertifikacije opština ima za cilj da se Srbija pomeri sa dna međunarodne rang liste zemalja koje su zbog slabe konkurentnosti privrednog okruženja tako loše rangirane. Kragujevac, Indija i Loznica su prve tri opštine koje su dobile sertifikat za povoljno poslovno okruženje, pet opština se nalaze u procesu sertifikacije dok su 18 opština kandidati za postupak sertifikacije. (25) Sertifikat podrazumeva da je grad ili opština, ispunio unapred postavljene kriterijume i dostigao visoke standarde, kao garanciju postojećim privrednicima i potencijalnim investitorima da će dobiti usluge ili informacije na način koji olakšava njihove poslovne aktivnosti, uz jasno uspostavljene procedure.

Minimalni nivo domaćih kapaciteta je neophodan kako bi se povećao priliv SDI i njihov uticaj na razvoj. Inkubiranje preduzeća je dinamičan razvojni proces, kojim se pokreće privredni razvoj, pre svega lokalnih i regionalnih ekonomija. (Vojnović, i dr., 2009, s. 153-167) Zbog toga je potrebno da država obnovi industrijsku proizvodnju u nekadašnjim industrijskim centrima, kao i da oformi nove pokretačke grane razvoja, tj. da sprovede postupak reindustrijalizacije.

Lokalizacija nove industrije izaziva razne pozitivne multiplikativne efekte. To privlači stanovništvo, usluge, infrastrukturu i dr. što deluje kao faktor aglomeracije. Aglomeracija sa svoje strane privlači druge industrije, čime navedeno područje postaje atraktivno za nove proizvođače i za priliv stranih ulaganja.

Veoma važno pitanje kod privlačenja SDI u Srbiji jeste transparentnost ekonomske politike i aktivnost državnih, regionalnih i lokalnih institucija. Srbiju karakteriše birokratska neefikasnost, postojanje korupcije, loša zaštita imovinskih prava, slaba vladavina prava, nesposobnost sudova i drugi problemi. Transparentnost ekonomske politike je od vitalnog značaja za strane investicije. Administrativna neefikasnost, birokratija, nedostatak kvalifikovanih kadrova, loša javna politika i sl. mogu se prevazići usvajanjem mera i sistema kojima se povećava transparentnost i smanjuje samovolja ljudi na vlasti.

Pored mera koje preduzimaju država i lokalne samouprave radi privlačenja i efikasne alokacije SDI, veoma je važno i osnivanje regionalni agencija za privlačenje i promociju stranih ulaganja i drugih agencija koje će se baviti pitanjima lokalnog ekonomskog razvoja. Razvojem regionalnih agencija proširila bi se paleta usluga koje bi se pružale stranim investitorima, koji su ili prisutni ili su određeni kao potencijalne mete. Iste moraju pronaći načine da zadrže već postojeće SDI obezbeđenjem usluga u skladu sa relevantnim zahtevima i administrativnim procedurama, i da iznađu nove načine kroz poboljšanje poslovnog okruženja i uslova poslovanja da bi privukle nove SDI. Takođe moraju poboljšati svoje marketinške sposobnosti (obično se odnosi na pakete usluga oglašavanja i promovisanja svog regiona), jer atraktivnost regiona ne počiva samo na dostupnosti zemljišta u poslovnim zonama i dostupnosti infrastrukture. Kvalitet i delotvornost usluga koje pružaju ove institucije smatraju se u inostranstvu ključnim činiocem u određivanju privlačnosti jedne investicione lokacije.

Zaključak

Regionalne neravnomernosti u Srbiji su među najvećim u Evropi. Smanjenje regionalnih disproporcija predstavlja jedan od strateških ciljeva razvojne politike Srbije. Razvoj zemlje će u narednom periodu zavisti uglavnom od priliva SDI, budući da su sopstvena sredstva veoma oskudna, tako da je potrebno podstaći strane ulagače da što brže prođu put od ideje da investiraju u Srbiju, do realizacije te namere. Veći priliv SDI u Srbiji javiće se pre svega kao posledica sve jače integrisanosti naše privrede u evropske privredne tokove, kao i učlanjenjem iste u EU. Nedostatak priliva SDI i njihov neravnomerna alokacija po regionima i opštinama imaće za posledicu zaoštavanje ekonomske krize i produbljivanje regionalnih neravnomernosti, kao i svrstavanje Srbije na civilizacijsku periferiju sveta.

Regionalne neravnomernosti nisu nepromenljive, tj. date jednom za svagda. Priliv SDI predstavlja samo jednu od značajnih mera, koje stoje na raspolaganju kreatorima politike regionalnog razvoja. Instrumenti i mere regionalne politike moraju biti ukomponovani u makroekonomsku i posebne razvojne politike. Primarni cilj regionalne politike trebao bi da bude da se odgovarajućim merama ekonomske politike obezbede pretpostavke koje će omogućiti da SDI i razvojni potencijali ne budu skoncentrisani samo u malom broju razvojnih centara i velikih gradova. Efikasna alokacija SDI treba da omogući da se razvoj odvija ravnomerno na celokupnoj teritoriji Srbije. Tek sa privlačenjem stranih ulaganja i jačanjem ekonomske efikasnosti na nivou svake teritorijalne jedinice pojedinačno, doći će i do smanjenja regionalnih disproporcija. Povećanim prilivom SDI u nerazvijenim regionima mogu se izazvati takve promene koje će dovesti do značajnog smanjivanja razlika u razvijenosti regiona.

Dosadašnje teritorijalne asimetričnosti u oblasti SDI su izrazite, sa veoma nepovoljnim posledicama u prostoru R. Srbije. Problem efikasne alokacije SDI kako unutar, tako i između pojedinih regiona, danas privlači veliku pažnju pa kreatori ekonomske politike moraju imati u vidu mogućnost korišćenja SDI za rešavanje problema regionalnog i privrednog razvoja.

Literatura:

1. **Alegría, R.**, Countries, „Regions and Multinational Firms: Location Determinants in the European Union”, *Paper provided by European Regional Science Association in its series ERSA conference papers with number ersa 06*, pp 143, Vienna, 2006.
2. **Barrios, S., Gorg, H., Strobl, E.**, „Multinationals’ Location Choice, Agglomeration Economies and Public Incentives“, CORE Discussion Paper No. 2003/17, Louvian.2003. (<http://ideas.repec.org/p/cor/louvco/2003017.html> 02.02.2011.)
3. **Coughlin, C. C., Segev, E.**, „Location Determinants of New Foreign-Owned Manufacturing Plants“, Paper provided by Federal Reserve Bank of St. Louis in its series Working Papers with number 1997-018, Journal of Regional Science 40, St. Louis, 2000.
4. **Crozet, M., Mayer, Th., Mucchielli, J. L.**, „How Do Firms Agglomerate? A Study of FDI in France“, Regional Science and Urban Economics 34/1, London, 2004.
5. **Dašić, B.**, Stvaranje povoljnog institucionalnog ambijenta kao preduslov za privlačenje stranih investicija, Ekonomski horizonti 1-2/2006
6. **Guimaraes, P., Figueiredo, O., Woodward, D.**, „Agglomeration and the Location of Foreign Direct Investment in Portugal“, Journal of Urban Economics 47/1, 2000.

7. **Hilber, Ch., Voicu, I.**, “Agglomeration Economies and the Location of Foreign Direct Investment: Empirical Evidence from Romania”, *MPRA paper* No. 5137, London School of Economics, London, 2007. (<http://mpra.ub.uni-muenchen.de/5137/> 05.02.2011.)
8. **Kearney, A. T.**, „New Concerns in an Uncertain World - The 2007 A. T. Kearney Foreign Direct Investment Confidence Index“, *Global Business Policy Council*, Virginia, 2008.
9. **Lorentowicz, A.**, Poland's Integration into the World Economy: Foreign Direct Investment and the Skill Premium, Dissertation, LMU München: Department of Economics, 2006.
10. **Monseny, J. J., Olle, A. S.**, Tax differentials and agglomeration economies in intraregional firm location, Document de treball 2007/2, Institut d' economia de Barcelona, Barcelona, 2007. (<http://ideas.repec.org/p/ieb/wpaper/2007-11-doc2007-2.html> 08.02.2011.)
11. **Moran, T. H., Graham, E. M., Blomstrom, M.**, Does Foreign Direct Investment Promote Development? Institute for International Economics, *Center for Global Development*, Washington, 2005.
12. NBS, Sektor za ekonomske analize i istraživanja, Odeljenje statistike platnog bilansa, *Platni bilans*, januar - novembar 2009-2010. (http://www.nbs.rs/export/internet/cirilica/80/platni_bilans.html 25.01.2011.)
13. NBS, Sektor za ekonomske analize i istraživanja, Odeljenje statistike platnog bilansa, Strana direktna ulaganja u 2009. godini, kvartalno, po granama delatnosti. (http://www.nbs.rs/export/internet/cirilica/80/platni_bilans.html 25.01.2011.)
14. NBS, Sektor za ekonomske analize i istraživanja, Odeljenje statistike platnog bilansa, Strana direktna ulaganja u novcu, neto, po zemljama, 2000-2008. (http://www.nbs.rs/export/internet/cirilica/80/platni_bilans.html 25.01.2011.)
15. NBS, Sektor za ekonomske analize i istraživanja, Odeljenje statistike platnog bilansa, Strana direktna ulaganja u 2008. godini – kvartalno, po granama delatnosti. (http://www.nbs.rs/export/internet/cirilica/80/platni_bilans.html 25.01.2011.)
16. **Porter, M.**, O konkurenciji, FEFA, Beograd, 2008.
17. **Procher, V.**, “Agglomeration Effects and the Location of Foreign Direct Investment”, *Evidence from French First/time Movers*, *Ruhr Graduate School in Economics*, Ruhr Economic Papers, Essen, 2009. (http://repec.rwi-essen.de/files/REP_09_100.pdf 05.02.2011.)
18. **Rogerson, Ch. M.**, „The Locational Behaviour of Foreign Direct Investment: Evidence from Johannesburg, South Africa”, *Urban Forum*, 20/4, Publisher Springer Netherlands, 2009.
19. **Savić, Lj.**, „Kako u uslovima privatizacije u Jugoslaviji povećati priliv stranih direktnih investicija“, *Ekonomске teme*, Vol. 40, br. 1-2, Ekonomski fakultet Niš, 2002.

20. Taxation Papers: Corporate income tax and economic distortions by Gaëtan Nicodème, European Commission, Centre Emile Bernheim (Solvay Business School), ECARES (ULB) and CESifo, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, April 2009.
(http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_papers/taxation_paper_15_en.pdf 07.02.2011.)
21. UNCTAD: World Investment Report 2009, New York and Geneva, 2009.
22. UNCTAD: World Investment Report 2010, New York and Geneva, 2010.
23. **Viladecans-Marsal, E.**, 2004, "Agglomeration economies and industrial location: city-level evidence", *Journal of Economic Geography*, Volume 4, Oxford, 2004.
24. Vojnović, B., Riznić, D., „Razvojna sredstva u regionalnom i lokalnom ekonomskom razvoju“, *Ekonomске teme*, broj 4, Ekonomski fakultet Niš, 2009.
25. <http://www.naled-serbia.org/index.php?action=about> 10.02.2011.